

'איכה' אז והיום

Category: דברים, דברים

שלושה נביאים בשלושה תקופות קשות לעם היהודי שואלים "איכה?". גם היום יכול יהודי לשאול מהיכן יגיע לו הכוח להתמודד עם קשיי הגלות. משיב לו הקדוש-ברוך-הוא שאת הסוד יש ללמוד ממשה.

הצום החשוב לאנוסי ספרד

היום זהו תשעה באב. היות שאסור לצום בשבת הצום נדחה למוצאי שבת [?] יום ראשון. ידוע שתשעה באב הוא יום שאירעו בו טרגדיות רבות לעם היהודי. אחת מהם שקרובה יותר לימינו היא גירוש ספרד.

בשנת 1492 תשעה באב היה היום האחרון שבו יהודים שלא רצו להמיר את דתם חויבו לעזוב את ספרד. רוב ההיסטוריונים אומדים את מספר המגורשים בין 40,000 ל-100,000 נפש. אבל מספר גדול יותר של יהודים נשארו בספרד ובליט ברירה התנצרו למראית עין.

לאחר ההתנצרות ההמונית, חיו בספרד מאות אלפי אנשים שכונו "הנוצרים החדשים", או בשם הגנאי "מראנוס". היהודים נתנו להם את השם "אנוסים".

חיי היהודים שנשארו בספרד השתנו בתכלית השינוי. חיי של היהודי ובפרט מאז חורבן בית שני בנוי מסביב לבית הכנסת, הקהילה, ה'יחד' זה מה שמחזיק ומחזק אותנו. מאז הגירוש בספרד ירדה היהדות למחתרת, לא עוד תפילות בבית כנסת, לא עוד חתונות יהודיות, בר מצוות בריתות וכו', הכול בסוד וביחידות.

להיות יהודי התרכז בעיקר במצוות "לא תעשה", מה יהודים לא עושים, כי לקיים מצוות עשה זאת הייתה סכנה עצומה. אם יהודי ייתפס אוכל מצה בפסח או מדליק נרות חנוכה, הוא יקבל עונש מוות בשריפה בכיכר העיר למען ישמעו ויראו.

לכן האנוסים התרכזו בעיקר במה לא לעשות: לא לאכול חזיר, לא לערבב בשר בחלב, לא לאכול חמץ בפסח וכדומה. קשה לתפוס אדם ולהעניש אותו על מה שהוא לא עשה. 'צומות' לדוגמה, היה דבר שהאנוסים היו חזקים בזה, ושוב מאותה סיבה, במצב שהם חיו זה היה קל יותר. בפרט שגם הקתולים מקבלים הנהגה כזאת.

כולנו יודעים שיום כיפור הוא היום הקדוש ביותר בשנה, וזהו גם הצום החמור והחשוב ביותר בלוח השנה היהודי. לאחריו בא צום תשעה באב, אבל תנחשו איזה צום היה החשוב ביותר עבור אנוסי ספרד? (שאלה לקהל)

צום תענית אסתר. לפי כמה חוקרים תענית אסתר היה חשוב בעיניהם כיום כיפור ואולי אף יותר. מדוע? כי אסתר הייתה עבורם דמות לחיקוי, אם טיפוס לאנוסים!

במגילת אסתר מסופר שמרדכי ציווה על אסתר שלא תגלה את עמה ואת מולדתה. במשך כל אותם שנים שאסתר בילתה בארמון המלך עד לנס פורים היא חיה כאנוסה. היא שמרה על כשרות בכך שהייתה "צמחונית", היא לא שתתה מהיין שלהם וכו', וכך היא החזיקה מעמד כיהודייה. בסופו של דבר היא הייתה זאת שהצילה את כל העם היהודי.

עבור האנוסים היא הפכה לדמות שנתנה להם את הכוח לשרוד את חיי היום יום הנוראים. הם היו מחויבים ללכת למנזר כל יום ראשון וכו', ובסתר לבס הם השתדלו לזכור שהם יהודים. הם עד כדי כך התחברו לצום הזה שהיו אנוסים שצמו לא רק יום אחד אלא שלשה ימים ושלשה לילות כמו הצום המקורי שאותו אסתר בזמנו צמה ואיתה יהודי שושן. ישנה עדות לכך שאנוסה צעירה אחת ממשפחה טובה נפטרה כתוצאה משמירה קפדנית על צום שלשת הימים.

ישנה עוד סיבה מדוע הם התחברו דווקא לאסתר המלכה. לפני הגירוש, כשהיהדות הייתה במרחב הציבורי ובפרט בבית הכנסת הגברים היו יותר דומיננטיים, אבל כשהיהדות עברה לתוך הבית, שם הנשים היו המנהיגות, אצל האנוסים הייתה זאת האימא או הסבתא ששמרה על הגחלת היהודית בבית.

היא זו ששמרה על כשרות המטבח בלי שאף אחד ידע מה קורה שם, היא זו שלימדה את הילדים לומר "שמע ישראל" שזה היה אחד מההוכחות בין האנוסים שאתה יהודי. היא זו ששמרה על טהרת המשפחה, "הבית" הוא הטריטוריה של האישה, והגברים במידה מסוימת נדחקו הצידה. הנשים היו אלו שמסרו את נפשם כדי לשמר את המעט שנשאר מהמסורת היהודית.

ולכן עד היום ישנם כל מיני שבטים וקבוצות במדינות דרום אמריקה שיש להם מנהג שביום שישי לפני שקיעת החמה יורדים למרתף ומדליקים שני נרות ואחר כך מכסים אותם. דווקא המנהגים של הנשים שרדו. עד כדי כך שבפי האנוסים אסתר המלכה נקראה "סנטה אסתר"!

צום 'סנטה אסתר'?

וזה מביא אותנו לחלק הטראגי יותר של האנוסים. לאנוסים כמעט ולא היה צ'אנס להחזיק מעמד כיהודים כי כמה דורות אפשר לגדל במצב כזה? הדור הראשון עוד זכר את בית הכנסת, את התפילות, את הריקודים בשמחת תורה וכו', אבל הדור השני או השלישי, אותו ילד בן שלש שהולך עם הוריו כל שבוע לכנסייה רחמנא ליצלן וזה הדבר היחיד שהוא מכיר ואת זה מלמדים בבית ספר וכו', אז אפילו כשמגלים לו בגיל מבוגר יותר שהוא יהודי, והוא מנסה להתחבר ליהדות, אבל עולם המושגים שלו שאול מהנצרות, ואם כן גם כשהוא רוצה לכבד את אסתר המלכה, הוא משתמש באותה טרמינולוגיה שהוא מכיר, "סנטה אסתר".

אחרי שלשה או ארבעה דורות, הרבה אנוסים הצליחו לברוח מספרד וחלק מהם היגרו להולנד שהייתה אז מדינה שהתירה ליהודים לחיות כרצונם. כשהם הגיעו לשם היה להם מאוד קשה להתרגל לחיים היהודיים נורמליים. כל הידע שלהם על היהדות הגיע מקריאת התנ"ך ובתנ"ך לא כתוב תפילין, כתוב "וקשרתם לאות על ידך", קופסאות שחורות עם רצועות תלויות משני הצדדים, זה משהו שמעולם לא ראו. מה זה טליתות שמתעטפים בהם מאיפה זה מגיע?

הם התרגלו להיות יהודים "בלב" או בעיקר במצות שבין אדם לחברו, להיות אנשים טובים וכו', אבל מצות שבין אדם למקום, מזוזה, לולב וכו' את זה הם לא הכירו. וזה הביא לכך שהם הקימו קהילות נפרדות. בהולנד הייתה קהילה אשכנזית וקהילה פורטוגזית שהייתה כולה בנויה מיהודים אנוסים שברחו מאימת האינקוויזיציה בספרד ופורטוגל.

עד היום באמסטרדם יש בית כנסת מפורסם מאוד של הקהילה הפורטוגזית שהרצפה עשויה מחול, זכר לכך שהם היו צריכים להתכנס בשקט במרתפים בספרד והתאורה היא רק בנרות, מאות ואולי אלפי נרות מאירים את בית הכנסת שפעיל עד היום הזה.

שלושה נתבאו ב'איכה'

הלילה נפתח את צום תשעה באב בקריאת מגילת איכה, שנכתבה על ידי הנביא ירמיהו, שבה מתואר חורבן בית המקדש הראשון. המגילה נקראת בשם "איכה" כי זוהי המילה הראשונה במגילה, ובה הנביא מקונן "איכה ישבה בדד" איך קרה שירושלים שהייתה משוש כל הארץ היא עיר חרבה ושוממה. זאת לא הפעם הראשונה שהמילה "איכה" מופיעה בתנ"ך, וירמיהו אינו הנביא הראשון שהשתמש במילה זו.

היום קראנו בתורה את פרשת דברים, כמעט בהתחלה משה רבנו אומר "איכה אשא לבדי" (דברים א, יב). חמשה שבועות לפני פטירתו משה משחזר לדור שעומד להיכנס לארץ את מה שהתרחש במדבר לפני כמעט ארבעים שנה, הוא מספר להם שהוא אמר להקב"ה "היות שמספר בני בכמות הוא ריבוי עצום, ועל אחת כמה וכמה באיכות וברוחניות אם כן כיצד יוכל אדם אפילו אדם קדוש כמשה רבינו אלהיג עם גדול ועצום כזה" (שיחת ג' מנ"א תשמ"א).

בנוסף, קראנו היום את המילה "איכה" גם בהפטרה. ההפטרה היא פרק א' מספר ישעיהו, והנביא ישעיהו שחי לערך מאה שנה לפני חורבן בית ראשון, ראה את שקיעת ממלכת יהודה שבאה כתוצאה מהניוון הרוחני של העם ביהודה, והוא הוכיח אותם על כך.

גם הוא משתמש באותו ביטוי "איכה היתה לזונה קריה נאמנה". הוא מוכיח את עם ישראל על כך שירושלים שהייתה מלאה "במשפט צדק ועתה מרצחים", "שריך סוררים" יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם". (ישעיהו א, כא-כג). הוא מזהיר אותם מהעתיד לבוא, אם הם ימשיכו בהנהגה הזאת.

אומר המדרש: "שלשה נתנבאו בלשון איכה, משה ישעיה וירמיה ^א אמר רבי לוי משל למטרונה שהיה לה שלשה שושבינין אחד ראה אותה בשלוותה, ואחד ראה אותה בפחזותה ואחד ראה אותה בניוולה, כך משה ראה את ישראל בכבודם ושלותם ואמר איכה אשא לבדי, ישעיה ראה אותם בפחזותם ואמר איכה היתה לזונה ירמיה ראה אותם בניוולם ואמר איכה ישבה" (איכ"ר א, א).

השנה אנו קוראים את כל שלושת ה"איכה" באותו יום. את של משה בפרשת השבוע, את של ישעיה בהפטרת חזון, ואת של ירמיהו במוצאי שבת.

שלשת המצבים הללו לא חייבים להיות דווקא בדורות שונים, זה יכול לקרות גם באותו זמן במקומות שונים. ישנם קהילות ישראל שהם נמצאים היום במצב כמו שמשה ראה "בכבודם ובשלוותם" כמו בארץ ישראל ארה"ב וכו', ישנם מקומות שבהם ההנהגה היא כמו שישעיה ראה אותם "בפחזותם" ולצערנו יש קהילות יהודיות באוקראינה שהם חרבות למחצה, במצב של "איכה ישבה בדד".

אומר הרבי בשיחה שכמו שמשה שאל "איכה אשא לבדי" יכול לקרות שילד יהודי ישאל את עצמו "איכה אשא לבדי", מאיפה יש לי את הכוח למלאות את שליחותו של הקב"ה בעולם. ממשיך הרבי ואומר: כמו שהקב"ה נתן את הכוח למשה רבנו להנהיג את כל בני ישראל בדורו, כך כל ילד יהודי בשליחותו של משה ובכוח התורה יכול לעשות את זה.

הרבי מצטט את המדרש שאומר: "אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה איכה אשא לבדי ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים איכה ישבה בדד". "וזוהי הוראת התורה שכדי לבטל את הסיבה המביאה לאמירת איכה ישבה בדד (כללות ענין החורבן והגלות) צריכה להיות הנהגת בני ישראל באופן "דאיכה אשא לבדי", היינו שכא"א מישראל מנהיג את עצמו ואת כל הנמצאים סביבו ברוח התורה שזוהי אופן הנהגת משה רבינו" (משיחת ג' מנ"א תשמ"א, שיחות קודש ח"ד ע' 325).